-द्विनिःसृता"। न च गङ्गाजामन्त्रवत्प्रसङ्गः भारतमन्त्रवा-
ध्यनुष्ठानेनैव तदुपपत्तेः प्रत्यवादिस्तुत्वादिवत् । तद्वि-
धावेति चेन्न तद्वत्याऽपरिपूर्णेः । तथाचोक्तमाचार्यैः ।
"तावेव वैदिकान् मन्त्रान् भारतादिनिवेदितान् ।
स्वाध्यायविधिं हित्वा लोकवुद्ध्या प्रयुञ्जते"टी०। १०आ०।
"एवमन्यतरं प्रत्यनन्यथासिद्धार्थं भक्तौ वर्णितायां ज्ञान-
योगभक्तीनामङ्गप्रधानभावविवेकाय द्वितीयाध्यायारम्भः ।
"ज्ञा सुखेतरापेक्षितत्वात्"१०सू० आध्यायसमाप्तावुक्तस्य
ज्ञानः कारणाय चेति निर्देशः । ज्ञा परा भक्तिर्तस्या प्रधा-
नम् इतरैरात्मज्ञानयोगादिभिः स्वोपकार्यतयापेक्षित-
त्वादित्यर्थः । छान्दोग्ये (प्र०६।६) "यो भूमा तत्सुखम्"
इत्याद्युपक्रम्य ज्ञायते "आत्मैवेदं सर्वमिति स य
एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं विजानन्नात्मरतिरा-
त्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानन्दः स स्वराड् भवतीति"
तत्रात्मरतिरूपायाः परभक्तेः पश्यन्निति दर्शनमप्रिय-
त्वादिवमनिरासमुखेनाङ्गं भवति । यथा "दण्डी प्रैष-
मन्त्राह ग्राम्यानायोती दोहयति अभिजानन् जुहोति
अनवान् सुखवानित्यादौ दण्डाद्यङ्गं तथा "दर्शनमपि
रतेरङ्गं मननविज्ञानयोरङ्गप्रियदर्शनार्थतया न्याय-
प्राप्तयोरनुवादः । एवमात्मक्रीडादेरतिनैयत्यादर्थप्राप्तो-
ऽनुवाद एव । अन्यथा रत्युद्देशेन दर्शनादिविधौ
दर्शनाद्युद्देशेन वा रत्यादिविधौ वाक्यानि भिद्येरन् ।
तस्मात् (पूर्वमीमांसायाम् । अ० ३। पा०१। सू० २)
"शेषः परार्थत्वादिति" न्यायादर्थवदङ्गमिति । अतएव
भगवान् मनुरपि । (महाभार०। शान्ति०।अ०१८४।
श्लो० ७१।७१।२)। "अध्यात्मा प्राकृतं कर्म
विज्ञानात्मरतिर्मुनिः । सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्न पर-
तया कृतिः" । इत्यनेनात्मरतेः प्राधान्यमाहेति" टी० ।
"प्रकरणात्"११सू०।"प्रकरणं रतेरेव फलवत्त्वात् तस्यास्त-
त्प्रकरणस्थं दर्शनमङ्गं भवितुमर्हतीति"टी०। "दर्शनफल-
मिति चेन्न तेन व्यवधानात्"१२सू०। "यथ दर्शनस्यैव फलं
कारणस्यैव फलमस्तु तथा च तस्यैव प्रकरणमिति वैप-
रीत्यमिति चेन्न तेन तच्छब्देन व्यवधानात् (छां०।
प्र०५।१६।७) स स्वराड् भवतीत्यत्र तच्छब्देन सन्निहिता-
त्मरतिमानेवोपस्थाप्यते न विप्रकृष्टः पश्यन्निति व्यव-
हितोपस्थितौ कारणाभावात् । प्रकरणमेव कारणमिति
चेन्न अन्योन्याश्रयात्"टी०। "दृष्टत्वात्"१३सू०"दृष्टं हि लोके
लोकवदिष्टानाम् तदन्यत्रापि रतिहेतुत्वं न तु
रतेर्ज्ञानहेतुत्वमिति दृष्टोपकारत्वादप्यङ्गत्वमवगम्यते ।
दृष्टं च प्राकृतनिष्कृष्टत्वात्मकत्वात्प्रियत्वादिज्ञानं
मनोमालिन्यकारणं भूतेषु कस्यामस्तुवाम्याकृतैर्न्यायति-
यत्रितरूपाणाम् आत्मेति ज्ञानस्यालिन्यनिवृत्तिस्ततः परा
भक्तिरिति । अतएव गीयते (गी०।अ०५। श्लो० १७) ।
"तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः । गच्छन्त्यप-
नरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः । इति । तथा आयु-
र्वेदेऽपि (अष्टाङ्गहृदये । अ० १ श्लो० २१) । धी-
धैर्यात्मादिविज्ञानं मनोदोषौषधं परम्" टी० । "अत-
एव तदभावाद्बहूनाम्"१४सू०।"यतो ज्ञानं दृष्टोपकार-
वमङ्गमत एव दृष्टोपकारं निरस्य मनोमालिन्यादिबाधात्
प्रधानभगवद्दुरागमात्रेण बहूनां मुक्तिः कथ्यते ।
(विष्णुपुराणे । अंशे ५ । अ० १२ । श्लो० १४ । १५ ।:
"तच्चिन्तानिष्ठानन्दस्त्रीयदुच्चयवा यती । तदप्राप्ति-
महादुःखविलीनाशेषपातका । चिन्तयन्ती जगत्सूतिं
परब्रह्मस्वरूपिणम् । निरुच्छ्वासतया मुक्तिं गतान्वा-
गोपकन्यका" इति । अत्र सुखदुःखक्लिन्नानुरागोऽनु-
मीयते न मुक्तिरिति वाक्यार्थः । द्वारबाधाद्ववहृत-
कल्पलेनापि कर्मणा फलवद्विद्विरिव तासां रागान्मुक्ति-
स्तदयगम्यते ज्ञानमङ्गमेव प्रधानत्वे तु तदभावे फलं
न स्यात् चिन्ता च न ब्रह्मात्मैक्यज्ञानं तत्कारण-
अवणमननाद्यसम्भवात् । किन्त्वनुरागनियतानुस्मृति-
रेव । नचावमर्थवाद: अपूर्वार्थत्वाभावात् सन्निधौ विध्य-
भावाच्चेति"टी० । "भक्त्या जानातीति चेन्नाभिप्रायो
ज्ञाताद्यात्"१५सू०"इदानीं स्मृतिविरोधेन प्रकरणस्थान-
लिङ्गबाधमाशङ्क्य समाधीयते । यथा स्मृतं (गी०। अ०
१८। श्लो० ५५। "भक्त्या मामभिजानाति यावान्
यश्चास्मि तत्त्वतः । ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते
तदनन्तरम्" । इति । तत्र (तैत्तिरीयसं० । अ०१ ।
प्र०५ । अनुवाक०८) "ऐन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते" इति०
वत् कारणस्मृत्या बलीयस्या भक्तेर्ज्ञानहेतुत्वमाधीयते ।
यद्यपि दृष्टत्वादित्यनेन दृष्टोपकारे प्रत्यक्षगम्ये न स्मृते,
रवकाशः तथापि ब्रह्मविषयिण्या रतेर्ब्रह्मविषयज्ञानोप-
कार्यत्वं न प्रत्यक्षगम्यम् । किन्तु तदुपकारे रतौ तथा
दर्शनेन ब्रह्मगोचराभिमुखतामात्रम् । तथाच विकल्पे
पर्यवसानादिति चेन्न दोषः । तथाहि यदि केवलं
जानातीति वदेत् तथैवम् । किन्त्वभिजानातीति ।
अभिज्ञा पूर्वज्ञानमुच्यते । तथा च भक्त्युपकारिपूर्व-